

УДК 82.091

Раїса Чорній

ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ ТВОРЧОСТІ В.С. МОЕМА В ПЕРІОД СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ 30-50-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Досліджено сприйняття творчості В.С. Моема в період суспільно-політичної кризи 30-50-х рр. ХХ ст. Охарактеризовано особливості інтерпретації творів В.С. Моема зазначеного періоду.

Ключові слова: Вільям Сомерсет Моєм, реценція, переклад, вплив, соціально-політична криза.

Україно-англійські літературні взаємини багаті на велику й цікаву історію. Проте відома геополітична ситуація, яка склалася у міжвоєнний період минулого століття в історії українського народу, позначилася не тільки на українському літературному процесі зокрема, а й на всій світовій культурі загалом. Найхарактернішою рисою функціонування українського літературного життя того часу була його розпорошеність (УРСР, Західна Україна, численна політична еміграція), спровокована суспільно-політичними чинниками.

Далеко не останнє місце в духовному житті українців того періоду посідала творчість В.С. Моема. Звернення до літературного доробку англійського письменника в Україні припадає на період культурного відродження 20-х років.

За умов тогочасної ідеології тоталітаризму українським театрам пропонували до постановки п'єси вже після того, як вони були поставлені в Москві. Головний режисер театру Лесь Курбас категорично виступав проти цього [9, с. 711]. Так, його театр „Березіль” запропонував українським глядачам зарубіжну психологічну мелодраму „Седі”, яка, за спогадами заслуженого артиста УРСР Р. Черкашина, характеризувалася гострим соціальним сюжетом і виразним антиклерикальним спрямуванням [22, с. 273]. Це була спроба утвердити власне обличчя театру [4, с. 131]. За спогадами В. Інкіжинова, п'єсу вдалося провести під етикеткою „антирелігійної пропаганди” [10, с. 447-448].

Творчість англійського письменника була відома за межами материкової України. У репертуарі Львівського національного академічного драматичного театру ім. М. Заньковецької театрального сезону 1927-1928 рр. йшла вистава „Седі” режисера Т. Лучко за п'єсою Моема і Колтона. Упродовж кількох театральних сезонів на сцені Українського народного театру ім. І. Тобілевича, одного з кращих театрів Західної України, створеного 1928 року у Станіславові, разом з інсценізаціями „Мина Мазайло” М. Куліша, „Пурга” Д. Щеглова, „Несподіванка” К. Розтворовського йшла вистава „Грішниця з острова

Паго-Паго” за твором С. Моема у постановці М. Бенцаля та В. Блавацького [23]. До репертуару Українського молодого театру „Заграда” міста Перемишль упродовж 1933-1938 рр. входили драми національного („Обітована земля” О. Олеся, „Тарас Шевченко” З. Гарнавського), а також світового значення („Будівничий Сольнес” Г. Ібсена, „Цвіркун у запічку” Ч. Діккенса, „Маріюс” М. Паньйоля) серед яких і „Святе полум’я” С. Моема [24].

Апологетами літературної діяльності Моема на Західній Україні стали провідні львівські часописи, які „тяжили до європейських зразків і знайомили читачів з літературою як мистецтвом слова, виховуючи естетичні смаки галицького загалу” [8, с. 165]. Найактивнішим популяризатором творчості англійського прозаїка на західноукраїнських землях того часу був М. Рудницький. Саме завдяки його літературній діяльності читачі отримали можливість познайомитися з письменницьким доробком „англійського повістяра і драматурга Сомерсета-Могема” [20, с. 9]. Упродовж 1935 – 1938 рр. на шпальтах таких галицьких періодичних видань, як „Назустріч”, „Вісник”, „Діло”, а також в одинокому українському католицькому тижневику в Канаді „Українські вісті” друкувалися перекладні версії творів Моема в інтерпретації М. Рудницького, що послуговувався криптонімами „В. Д”, „Н. Я.”, „а. б”, „м. р”. Тлумачення М. Рудницького були виконані з тексту-оригіналу із вказівкою на прізвище автора, яке подавалося мовою першотексту. Вперше Моем „заговорив” українською на сторінках двотижневика „Назустріч” [21], який на той час вважався енциклопедією культурно-мистецького життя Західної України (в часописі було опубліковано оповідання Моема під назвою „Нормальна людина”). Цього ж року у „Віснику” (місячнику літератури, мистецтва, науки і громадського життя) читачі Західної України мали змогу познайомитися з іншим твором Моема під назвою „Білизна Містера Гаррикгтона” (з перекладацькою вказівкою – XVI розділ книжки „Ашенден, або Бритійський агент”) [20]. Проза Моема в цьому часописі була представлена разом із творами Ю. Клена, Є. Маланюка, А. Моруа, Д. Донцова. Як бачимо, творчість С. Моема презентувалася читачам у процесі становлення жанру життєпису в контексті українських, англійських та французьких літературних взаємин.

З січня 1938 року рецепція творчості Моема галицькими читачами розширилася за рахунок знайомства хронікою із мистецького життя Моема того періоду, яка доповнювалася цитатами з творів письменника. Моем став постійним гостем у рубриці „Літературна сторінка” на шпальтах щоденної газети „Діло”. У лютому на сторінках цієї ж газети опубліковано коротку рецензію під назвою „Автобіографія Сомерсета-Могема”, де читаємо: „Англійський повістир і драматург В. Сомерсет-Моем видав свій життєпис п. з. „Підсумки”, де старався дати історію свого приватного та літературного життя” [1, с. 9]. Рецензент акцентував увагу читачів на легкій і цікавій формі викладу Моемом історії свого літературного становлення – „начеб він оповідав про свого близького знайомого” [там само]. Критик відзначає майстерність

Моема-наратора, який „вибирає завсігди цікаві теми і оповідає, а не думає для себе” [там само]. Досвідченому читачеві імпонують особистісні якості англійського майстра слова, який „висловлює глибокі думки про життя і мистецтво тоном скромної, високо освіченої та розумної людини” [там само]. Отже, автор рецензії оперативно відреагував на появу нового твору Моема, що свідчило не про просте зацікавлення творчістю англійського митця, а про постійний і підвищений інтерес до непересічного літературного європейського зразка. Стаття-рецензія – анонімна, проте дозволимо собі припустити, що її автором був провідний критик газети „Діло” М. Рудницький, який друкувався у тих періодичних виданнях, де він був редактором або членом редколегії.

Таким чином, рецепція творчості англійського митця на Західній Україні ґрунтувалася на симпатії М. Рудницького до художньої практики Моема, а також на подібності думок, ідей, поглядів обох митців. Рудницький керувався актуальними критеріями при виборі творів Моема для україномовної інтерпретації: 1) познайомити галицьких читачів із творчістю англійського письменника; 2) розширити кількість перекладів українською мовою; 3) збагатити українську національну літературу вартісним іншомовним художнім явищем; 4) підсилити міжнаціональний, міжкультурний діалогізм спілкування.

Отож українське осмислення творчості Моема представлене мистецького-літературним типом рецепції, що опосередковувалося інтерпретаційною діяльністю творчих колективів.

Російська рецепція творчості В. С. Моема починається 1909 року, коли в Санкт-Петербурзькому окремому журнальному виданні „Театр и искусство” з’явився авторизований переклад комедії „Леді Фредерік” („Lady Frederick”, 1903) [11], а в 1912 року ще одного твору „Принц Себастиан” – російська назва моемівського „Jack Straw” (1905) [12] у виконанні баронеси Е. Білл. Вибір інтерпретатора був зумовлений успіхом цих творів на батьківщині письменника.

До появи першого радянського друкованого перекладу драматичних творів англійського письменника (1919 року в московському видавництві виходить комедія Моема „M-rs Dot” у перекладі В. Шмідта та С. Рассохіна [13]) ім’я Моема було вже відомим, хоча й для вузького кола театральної публіки Москви та Петрограда. В популяризації творчості Моема того часу спрацьовує й ідеологічний фактор, коли автори і твори добиралися за принципом соціалістичного ідеалу. Наприклад, „Земля обітована” була поставлена В. Немировичем-Данченком ще 1922 року четвертою студією МХАТу, а книжкова перекладна версія цієї п’єси Б. Лебедєвим [14] з’явилася лише через два роки. Тема простої людини, що стала господарем, творцем свого життя, була головною у драмі, а ця тема була найактуальнішою на той час у СРСР.

Знайомство з творчістю Моема у СРСР йшло вслід за популярністю письменника у США, Франції, Німеччині. Так,

радянський читач зумів не тільки розділити успіх драматичних творів англійського прозаїка, а й познайомитися з новелами, в яких талант Моема найвідчутніший. Надзвичайна заслуга інтерпретаторів у тому, що вони запропонували не тільки якісні тлумачення художніх творів Моема, а насамперед продумали, як найкраще представити творчість зарубіжного автора читачам. Саме перекладачі зуміли не тільки вдало підібрати матеріал для представлення і зацікавлення художньою практикою Моема, а й пристосувати його до потреб невідготовлених читачів, знайомство яких з англійською культурною традицією лише починалося. Слід відзначити майстерність як інтерпретатора А. Рабинського, так і співавтора-адаптора І. Хвас, які намагалися відтворити не тільки зміст першотвору, а й продемонструвати особливості індивідуального стилю С. Моема. Так, у збірці оповідань були представлені новели, які принесли письменникові світове визнання („Гонолулу”, „Макінтош”, „Плесо”), а оповідання „Дош” стало хрестоматійним.

Радянський читач цього періоду знайомиться і з художньою практикою Моема-романіста. Увазі читачів було запропоновано два російськомовних тлумачення “The Moon and Sixpence” у виконанні Е. і Б. Лебедевих (Серія: Новости иностранной литературы) [15] та інтерпретації З. Вершиніної (Серія: Библиотека всемирной литературы) [16].

Завдяки активній творчій діяльності ряду інтерпретаторів розпочався ранній етап рецепції творчості С. Моема як у пересічних, так і у професійних читачів. Вже тоді було закладено основу подальшої популяризації художнього доробку англійського письменника в колишньому СРСР.

Один із перших дослідників творчості Моема, заховавшись за криптонімами „Б. Л.”, намагався охарактеризувати тематику творів англійського прозаїка як предмет авторського осмислення та критичного ставлення до безладдя в тодішньому суспільстві. Автор передмови, інтригуючи читачів, називає іноземного автора „полінезійським Чеховим”. Схожість англійського і російського письменників літературознавець вбачає в майстерності змалювання характерів своїх героїв, особливостях художнього стилю. Висловлена думка варта уваги. Дослідник вважає, що зла іронія у творах Моема – це авторське розуміння часу. Іронію він використовує, щоб змалювати не тільки типи провінційних лендлордів, примхливих та розпещених леді, а й побут і звичаї лондонського товариства з його вадами та пустотою зацікавлень [3, с. 5].

Аналогічної думки дотримувався А. Старчаков, який намагався оцінити не тільки критичну спрямованість творів Моема-новеліста, а й проаналізувати художню майстерність Моема-драматурга. Критик зумів побачити в ранній салонній драматургії Моема велику спостережливість зі значною дозою іронії [18, с. 5].

У періодичних виданнях цього часу, попри названі дослідження, ім'я С. Моема хоча й згадувалося нечасто, однак цього було достатньо

для підтримки читацької зацікавленості творчістю англійського прозаїка. Незначні статті, що з'являлися час від часу як у громадсько-політичних, так і художньо-літературних журналах, давали читачам необхідну інформацію про літературну діяльність Моєма. Прикладом може бути інформація в № 12 журналу „За рубежом” за 1936 рік про вихід у світ восьмого збірника оповідань під назвою „Космополіти”. У свою чергу в журналі „Иностранная литература” [2, с. 248] повідомлялося про нову публікацію антології світових оповідань за редакцією Моєма. Наголошення на літературних смаках С. Моєма як єдиного критерію відбору новел до антології відіграло роль своєрідної інтриги для підтримання інтересу у читачів.

У № 11-12 цього ж журналу, але вже за 1940 рік, надруковано повідомлення про вихід у США ще однієї збірки оповідань англійського письменника. Замітка складається лише з чотирьох речень, в трьох з яких оцінні судження представлені словом „побоювання”. І ці „побоювання” стосуються не тільки художнього рівня оповідань, нарративної системи автора, а й взагалі, ставиться під сумнів художня майстерність шістдесяти шестилітнього письменника [7, с. 356].

У цій статті вже відчуваються зміни у поглядах на творчість письменника. Тепер визначають позицію англійського прозаїка як „об'єктивно близьку до імперіалізму” [17, с. 408].

Період 1941-1946 років був вимушеною перервою в діалозі читачів і критиків із творчістю С. Моєма в Радянському Союзі. За ці роки ставлення до Моєма-людини та й до всієї художньої практики англійського письменника зазнало змін.

Постанова ЦК ВКП(б) від 26 серпня 1946 року „О репертуаре драматических театров и мерах по его улучшению” стала офіційним початком негативного сприйняття в СРСР творчості В.С. Моєма. П'єси автора „Коло” і „Пінелопа”, які до того часу з успіхом ставилися на сценах країни, були вилучені з репертуару за начебто пропаганду буржуазних ідей. Отже, починається період суб'єктивного, а почасти навіть ворожого, зневажливого ставлення до творчості англійського письменника. Такий підхід, найбільш небезпечний за змістом, тривав близько 15-ти років.

Різка оцінка творчості англійського письменника відомою радянською перекладачкою Н. Галь у статті „Тень Макиавелли” [5] в 12-му номері журналу „Новый мир” за 1948 рік є найяскравішим прикладом негативної критики. У новому післявоєнному дослідженні літературознавець переглядає попередні позитивні судження щодо творчості Моєма і висуває свої ярлики: „неприхований реакціонер”, „провокатор”, „шпигун „Інтеллідженс сервіс”, „людина з філософією і мораллю негідника”. Н. Галь переконана, що Моєм – письменник-колекціонер нових зразків лицемірства, підлості і жорстокості, а його творчість – „детективні дурнички” [5, с. 240-241]. Рецензент звертається до конкретного твору письменника „Тоді й тепер” („Then and Now”, 1946). Історичний роман Моєма про епоху Відродження, за оцінкою Н. Галь, – „профашистська пропаганда з ідеологічної підготовки нової

війни – за світове панування американських трестів [5, с. 242]”. Оцінюючи твір, критик у висновку дає чітку установку: „Передові люди у всіх країнах з обуренням відмовляться від цинічної, розтлінної проповіді Могема (Моема. – Р.Ч.), який виправдовує і прославляє фашистський розбій [5, с. 242]”.

Отже, якщо спочатку радянська критика трактувала Моема як „визнаного майстра слова” (А. Старчаков), „неперевершеного англійського драматурга” (Л. Боровий), „видатного художника-реаліста, майстра психологічного роману” (К. Локс), а художня практика розглядалася як приклад для наслідування, то пізніше радянське літературознавство змінило свої погляди на творчість англійського письменника на протилежні. Предметом дослідження доробку Моема-літератора стають не стільки естетичні цінності його творів, як ідеологічні.

Таким чином, рецепція літературної спадщини англійського майстра слова в Україні характеризувалася двома напрямками, в яких „виявлялися не тільки протилежні світоглядно-ідеологічні орієнтації, а й художні світи з відмінними системами поетики” [6, с. 243] – ідеологічним (УРСР) та естетичним (Західна Україна). Література радянської України страждала від надмірного ідеологічного тиску, тому художня практика англійського майстра слова в Україні опосередковувалася російським контекстом. Відомо, за радянської тоталітарної системи досягнення світової писемної культури жорстко цензурувалися і їхнє відтворення українською мовою було суворо обмеженим. Цим пояснюється і відсутність українських радянських інтерпретацій творчого доробку В.С.Моема у згаданий період.

1. Автобіографія Сомерсета-Могема // Діло. – 1938. – 27 лютого. – С. 9.
2. Антология новеллы // Иностранная литература. – 1939. – № 9-10. – С. 248.
3. Б. Л. Предисловие // Могам В. С. Луна и грош. – М.: Круг, 1927. – С. 5-6.
4. Бобошко Ю. М. Режисер Лесь Курбас. – К.: Мистецтво, 1987. – 197 с.
5. Галь Н. Тень Макиавелли (О романе С. Могэма „Тогда и теперь”) // Новый мир. – 1948. – № 12. – С. 240-242.
6. Гром'як Р.Т. Про основні чинники гетерогенічності українського літературного процесу ХХ ст. // Давне і сучасне. – Тернопіль: ЛІЛЕЯ, 1997. – С. 241-246.
7. Книги английских авторов в США // Иностранная литература. – 1940. – № 11-12. – С. 356.
8. Кучма Н.З. Літературна критика в Західній Україні 20-30 рр. ХХ ст. – Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2004. – 232 с.
9. Лесь Курбас у театральній діяльності, в оцінках сучасників: Документи / За ред. В. Ревуцький. – Балтимор – Торонто: „Смолоскип” ім. В.Симоненка, 1989. – 1026 с.
10. Митрохин Л.Н. Сомерсет Моэм: Бремя религиозных страстей // Моэм С. Каталина. – М., 1988. – С. 5-40.
11. Могам С. Лэди Фредерик. – СПб.: Театр и искусство, 1909. – 64 с.

12. *Могам С.* Принц Себастиан. – СПб.: Театр и искусство, 1912. – 56 с.
13. *Могам-Сомерсет В.* М-rs Дот. – М.: Круг, 1919. – 95 с.
14. *Могам В.* *Сомерсет.* Обетованная земля. – М.: Рус. театр. об-во, 1924. – 72 с.
15. *Могам В.* *Сомерсет.* Луна и грош / Пер. с англ. – М.: Круг, 1927. – 217 с.
16. *Могем В.С.* Седі (Злива). – Харків: Рух, 1927. – 104 с.
17. *Могэм В.С.* Луна и шестипенсовик. Пер. с англ. – Л.: Тип. им. Н. Бухарина, 1928. – 263 с.
18. *Могэм Сомерсет* // Литературная энциклопедия: В 11 т. – М.: Советская энциклопедия, 1934. – Т. 7. – С. 407-408.
19. *Скороденко В.А.* Достигнутая гармония // У. С. Моэм. Собр. соч.: В 5 т. – М., 1991. – Т. 1. – С. 5-26.
20. *Сомерсет-Могем В.* Нормальна Людина // Назустріч. – 1935. – Ч. 9. – С. 4.
21. *Сомерсет-Могем В.* Оборона // Діло. – 1938. – 8 березня. – Ч. 50. – С. 3-4.
22. *Черкашин Р.* У вирі творчих шукань // Лесь Курбас. Спогади сучасників / В.С. Василько. – К.: Мистецтво, 1969. – С. 269-283.
23. <http://lib.proze.com.ua>
24. <http://uk.wikipedia.org/wiki>

Summary

This article analyzes an interpretation of W.S.Maugham's reception in the period of social and political crisis of 30-50 th years of the XX century. It is also analyzed the Ukrainian translations of W.S.Maugham of that period.

Key words: William Somerset Maugham, reception, translation, influence, social and political crisis.

Стаття надійшла до редколегії 18.10.2007